

De Sandžak

Het zou een schuilplaats zijn voor fundamentalistische moslims en een tweede Kosovo wat betreft separatistische ambities. Maar wat gebeurt er nu werkelijk in deze Servisch-Montenegrijnse regio? Raymond Detrez belicht geschiedenis en heden van de Sandžak.

Eigenlijk bestaat de Sandžak niet. *Sancak* ofwel *Sandžak* in het Servisch is het Osmaans-Turkse woord voor ‘district’. Er bestonden in de negentiende eeuw in het Osmaanse Rijk een honderdvijftigtal zulke *sancaks*. Wat we vandaag de Sandžak noemen was het Osmaanse district van Novi Pazar (in het Turks ‘Yenipazar’). Dat was gelegen tussen de toenmalige autonome vorstendommen Servië en Montenegro en maakte deel uit van de *vilayet* (provincie) van Bosnië-Herzegovina. In het oosten grensde het aan de *vilayet* van Skopje (waartoe Kosovo behoorde). Zonder zijn strategische ligging tussen Servië en Montenegro zou de Sandžak van Novi Pazar net zo onbekend zijn gebleven als de overige Osmaanse sandžaks.

De Sandžak van Novi Pazar werd belangrijk in 1878 na de Osmaans-Russische oorlog van 1877-1878. Het Verdrag van Berlijn, ondertekend in juli van dat jaar door de Europese ‘Grote Mogendheden’, bepaalde dat Bosnië-Herzegovina formeel deel bleef uitmaken van het Osmaanse Rijk, maar ‘tijdelijk’ militair bezet en civiel bestuurd zou worden door Oostenrijk-Hongarije. Hoe lang dat ‘tijdelijk’ moest duren, vermeldde het verdrag niet. De bedoeling van deze regeling, waarop uiteraard vooral Oostenrijk-Hongarije had aangedrongen, was te vermijden dat Bosnië-Herzegovina in Servische handen zou vallen. De Sandžak van Novi Pazar werd enkel bezet, niet bestuurd. Daarmee hoopte Wenen te voorkomen dat Servië en Montenegro de Sandžak ooit zouden bezetten en op die manier een gemeenschappelijke grens verwerven, om naderhand eventueel één staat te vormen. Mocht dat gebeuren, dan kregen de Habsburgers te maken met een grote, door Rusland gesteunde Zuid-Slavische staat aan hun zuidelijke grens. Toen Oostenrijk-Hongarije Bosnië-Herzegovina in 1908 formeel annexeerde, werd de Sandžak van Novi Pazar aan het Osmaanse Rijk teruggegeven en kwam er zodoende een einde aan de militaire bezetting van de Sandžak.

Een gevolg van deze gebeurtenissen was dat terwijl in Servië en Montenegro als gevolg van allerlei administratieve en andere, minder zachtzinnige maatregelen de islamitische bevolking grotendeels verdween, deze zich in de door Oostenrijk-Hongarije gecontroleerde gebieden kon handhaven. Pas toen de Sandžak in 1913 na de Balkanoorlogen onder Servië en Montenegro werd verdeeld, kwam daar verandering in. Tijdens het interbellum achtten veel moslims uit Bosnië-Herzegovina, de Sandžak en Kosovo het verstandiger naar Turkije te emigreren, waar ze invloedrijke lobbygroepen vormden. Toch is er in Bosnië-Herzegovina en de Sandžak een aanzienlijke moslimbevolking blijven bestaan. Zij spreken, net als hun orthodoxe en katholieke landgenoten, respectievelijk de Serven en de Kroaten, een dialect van de taal die vroeger Servo-Kroatisch heette. De moslim inwoners van de Sandžak onderscheidden zich in niets van de Servo-Kroatisch-sprekende moslims in Bosnië-Herzegovina.

Moslims in etnische zin

In het Joegoslavië van Tito werden de Servo-Kroatisch-sprekende moslims van in de late jaren zestig *Muslimani u etničkom smislu* genoemd — ‘Moslims (met hoofdletter) in de etnische zin’, in tegenstelling tot de gewone ‘moslims in religieuze zin’, die ook Albanezen of Macedoniërs (*torbeši*) konden zijn. De redenen, waarom Tito zijn moslims zo in de watten legde, hadden vooral te maken met zijn buitenlandse politiek van ‘ongebondenheid’ ten aanzien van de twee toenmalige blokken: hij wilde daar graag ook de moslimlanden bij

betrekken. De Moslims in Joegoslavië waren dan ook best te spreken over Tito en zijn dat nog steeds.

In het begin van de jaren 1990 werd de Sandžak strategisch opnieuw een *hot spot*, gelegen tussen twee toekomstige brandhaarden: Bosnië-Herzegovina en Kosovo. Daar werden, respectievelijk in 1992-1995 en 1998-1999, bloedige (burger)oorlogen uitgevochten waarbij net als in 1878 ook de 'internationale gemeenschap' militair en diplomatiek nauw betrokken zou geraken. Onder de Moslims in de Sandžak staken sterke separatistische sentimenten de kop op. In een referendum, gehouden eind oktober 1991, enkele weken na de referenda in Kosovo en in Bosnië-Herzegovina, spraken ook zij zich met een overweldigende meerderheid uit voor politieke autonomie. De Serven in de Sandžak boycotten het referendum en de regering in Belgrado noemde het illegaal. De Sandžak dreigde voor de Serven 'een tweede Kosovo' te worden: zij bestempelden de Sandžak, het middeleeuwse Raška (*Rascia*) — en eigenlijk met meer reden dan Kosovo — als 'de bakermat van de Servische beschaving'. Raška vormde de kern van het vroegste Servische rijkje; Kosovo is daar pas later bijgekomen. Het mocht derhalve niet voor Servië verloren gaan. Bovendien lag de Sandžak voor Servië op de weg naar de Adriatische Zee. De Servische regering had al wel met de nieuwe grondwet van 1990, die de autonomie van de autonome provincies Kosovo en de Vojvodina drastisch had ingeperkt, duidelijk gemaakt dat er geen sprake kon zijn van de creatie van een nieuw autonoom gebied, laat staan van afscheiding. Achter de dramatische historische verwijzing naar Kosovo verborg zich, net als in Kosovo zelf, de sociologische realiteit van een groeiende wantrouwen van de (orthodoxe) Serven ten aanzien van hun niet-Servische streekgenoten (en *vice versa*) — een wantrouwen dat, weer als in Kosovo, zijn wortels vooral had in de economische malaise en de etnische rivaliteit rond lucratieve jobs en politieke functies. Het groeiende nationalisme onder de Moslims in Bosnië-Herzegovina had echter ook de Moslims in de Sandžak 'besmet', wat de spanningen nog deed toenemen. Net als hun geloofsgenoten in Bosnië-Herzegovina gingen ook de Sandžakse Moslims zich voortaan Bosnjakken noemen, al leefden ze strikt genomen al sinds 1878 niet meer in Bosnië: ze voelden zich toch één volk.

Die naamsverandering vormde het sluitstuk van een proces, waarbij een religieuze gemeenschap geleidelijk veranderde in een etnische of nationale gemeenschap. Het belangrijkste kenmerk, dat de Bosnjakken zowel in Bosnië-Herzegovina als in de Sandžak onderscheidde van Serven en Kroaten, was de religie. Ze spraken immers dezelfde taal, zeker op het niveau van het lokale dialect. De islam werd belangrijker in het leven van de Bosnjakken; ze gingen vasten, aten geen varkensvlees meer en — wat ongetwijfeld de grootste versterving was —, ze zagen af van de consumptie van spirituoza. Het lijkt geen twijfel dat de invloed van de islamitische geestelijkheid gedurende de laatste decennia is toegenomen. Toch is de islam vooral 'slechts' een component van nationale identiteit. Zoals de orthodoxie voor de Servische nationale identiteit De Sandžakse Bosnjakken — zoals we ze voortaan maar zullen noemen — stichtten ook hun eigen politieke partijen. Maar terwijl ze zich in Montenegro herkenden in Montenegrijnse partijen van allerlei ideologisch pluimage — en dus blijkbaar geneigd waren zich in de eerste plaats als Montenegrijnen te identificeren —, kozen ze in Servië voor de andere aanpak. De belangrijkste partij van de Sandžakse Bosnjakken is de *Stranka demokratske akcije Sandžaka* (SDA Sandžaka, Partij van democratische actie van de Sandžak) — het kleine zusje van de SDA van Alija Izetbegović in Bosnië-Herzegovina. Het uiteindelijke doel van de radicale vleugel binnen de Sandžakse SDA was de aansluiting van de Sandžak bij Bosnië-Herzegovina, althans van het Servische deel, want in het Montenegrijnse deel was de animo gering. Overmoedige SDA-leiders in Bosnië-Herzegovina brachten tijdens de (burger)oorlog in de jaren 1992-1995 expliciete aanspraken op de Sandžak naar voren, maar uiteindelijk hadden ze het al lastig genoeg om een onafhankelijk Bosnië-Herzegovina uit de brand te slepen. Een eventuele verdeling van de Servische Sandžak onder

Servië en Bosnië-Herzegovina — als daar al iemand aan zou gedacht hebben — was ook praktisch schier onmogelijk. Administratief is de Sandžak verdeeld in twaalf gemeenten, waarvan zeven in Servië en vijf in Montenegro. En de gemeenten met een Moslim meerderheid grenzen niet aan Bosnië-Herzegovina en die met een Servische meerderheid niet aan Servië.

De situatie verziekte snel. Er gingen geruchten over vechtpartijen, moorden, ontvoeringen, executies en dergelijke, waaraan vooral Servische paramilitaire organisaties zich schuldig zouden hebben gemaakt. Even vaak ging het alleen maar om griezelverhalen, die in beide kampen over het andere kamp verteld werden en gretig geloofd. In de jaren 1992-1994, toen de (burger)oorlog in Bosnië-Herzegovina woedde, liepen de spanningen in de Sandžak hoog op, maar tot Bosnische toestanden is het er gelukkig nooit gekomen. Overigens waren niet alle Bosnjakse politici in de Sandžak voorstander van aansluiting bij Bosnië-Herzegovina. Sommigen wilden een aparte republiek als deelstaat van de Joegoslavische, later Servisch-Montenegrijnse federatie, anderen een onafhankelijke republiek Sandžak, buiten de federatie.

Interne strubbelingen

De separatisten in de Sandžak kampten ook met interne problemen. Binnen de Sandžakse SDA bestonden grote spanningen tussen de twee belangrijkste leiders — de radicale Sulejman Ugljanin en de gematigde Rasim Ljajić. Ugljanin, geboren in 1953 en van beroep tandarts, werd in 1990 verkozen als voorzitter van de toen pas gestichte Sandžakse SDA. Hij voer de extreme koers die de aanhechting van de Sandžak bij Bosnië-Herzegovia beoogde en had — volgens zijn tegenstanders — ook contacten met islamitische fundamentalisten, maar dat laatste wordt op de Balkan al gauw van elke assertieve moslimpoliticus beweerd. Verdacht van betrokkenheid bij de organisatie van een gewapende verzetsgroep en van financiële malversaties — of bevreesd voor de Servische politie — vluchtte hij in 1993 naar Turkije en verbleef vervolgens enkele jaren in Duitsland, Zwitserland en Bosnië-Herzegovina. Zijn belangrijkste opponent binnen de partij, Ljajić, geboren in 1964 en eveneens medicus, was veeleer voorstander van lokale autonomie. Radicale aanhangers van Ugljanin bestempelden hem uiteraard als een verrader. In 1993 verliet Ljajić de Sandžakse SDA en werd leider van een sociaal-democratische coalitie, die de situatie van de Sandžakse Bosnjakken hoopte te verbeteren door een dialoog met de Servische politieke leiders, inclusief Slobodan Milošević. Zijn rivaal Ugljanin keerde in 1996 terug naar de Sandžak, nam de leiding van de Sandžakse SDA weer op zich, en slaagde erin Ljajić lokaal van de politieke scène te verdringen.

In 2000 verenigde Ljajić' coalitie zich in de *Sandžačka Demokratska Partija* (SDP, Democratische Partij van de Sandžak), die nauw samenwerkt met de Servische sociaal-democratische partijen. Sinds 2000 bekleedde Ljajić diverse — ook ministeriële — functies. Hij was met name verantwoordelijk voor het minderhedenbeleid in Servië. Daaronder vielen niet alleen de problemen van de Bosnjakken in de Sandžak, maar ook zulke belangrijke aangelegenheden als de Kosovaarse kwestie, de Albanese minderheid in de Preševovallei en de relaties van Servië met het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag. In de huidige regering van Mirko Cvetković die in 2008 aan de macht kwam is Ljajić minister van arbeid en sociaal beleid.

Ugljanin, die ondertussen ook al wat van zijn scherpe kantjes verloren heeft, maakte een minder opzienbarende carrière, maar zijn invloed in de Sandžak zelf is wellicht groter dan die van Ljajić. Hij is vandaag nog steeds voorzitter van de Sandžakse SDA. Met het oog op de verkiezingen van 2008 creëerde hij de coalitie *Bosnjačka Lista za Europski Sandžak* (Bosnjakse Lijst voor een Europese Sandžak). Die behaalde voldoende stemmen voor twee zetels in het Servische parlement en een ministerschap zonder portefeuille voor Ugljanin. Ugljanin is tevens burgemeester van Novi Pazar.

Sinds 2010 is ook moefiti Muamer Zukorlić, geboren in 1970, voorzitter van de Moslinggemeenschap van Servië en van de Bosnjakse culturele gemeenschap, een invloedrijke figuur in het politieke leven van de Sandžak geworden. Hij eist volledige gelijkberechtiging van de moslims in Servië, waarbij hij de Serven graag herinnert aan de manier waarop ze in Bosnië-Herzegovina de Bosnjakken hebben behandeld, maar hij aanvaardt wel de bestaande grenzen. Zukorlić deed het opmerkelijk goed in de verkiezingen voor de nieuwe Nationale Raad van Nationale Minderheden in 2010: hij behaalde toen bijna de helft procent van de stemmen. Zijn succes is vooral het gevolg van het feit dat de kiezers op Ljajić en Ugljanin zijn uitgekeken. Ze hebben zich beiden geïntegreerd en zodoende in veler ogen ook gecompromiteerd in het Servische politieke leven en de Sandžak zelf is er ondertussen economisch en sociaal nog altijd even beroerd aan toe. Zukorlić heeft in januari 2011 zijn beweging omgevormd tot een nieuwe partij, de Bosnjačka Demokratska Zajednica (BDZ), die door Belgrado niet erkend werd.

Na de oorlog

Alle dromen over aansluiting bij Bosnië-Herzegovina of een autonome Sandžak zijn één na één in rook opgegaan. In uitvoering van het Verdrag van Dayton van december 1995 normaliseerden Servië en Bosnië-Herzegovina hun relaties en erkenden elkaars grenzen. Naar aanleiding van de pogingen van Albanese rebellen om de Servische Preševo-vallei aan te hechten bij Kosovo maakte de internationale gemeenschap in 2000 duidelijk dat er voortaan van grenswijzigingen op de Balkan geen sprake meer zou zijn. In 2006 maakte Montenegro zich los van Servië, waardoor ook aan de federale structuur van de staat een einde kwam en aan de mogelijkheid om daarbinnen een derde deelstaat te creëren. De gekortwiekte autonomie van de enig overgebleven autonome provincie Vojvodina is voor de meesten evenmin een aantrekkelijk alternatief. Ook de internationaal wijd verspreide islamofobie speelt in het nadeel van de Bosnjakken. Van de algemene sympathie voor de Moslims, die nog bestond tijdens de (burger)oorlog in Bosnië-Herzegovina, is vandaag nog maar weinig meer over. Weliswaar wordt de situatie in de Sandžak ook voor een groot deel bepaald door de ontwikkelingen in Bosnië-Herzegovina en in Kosovo: de status die de Serven hebben in Bosnië-Herzegovina en willen hebben in Kosovo inspireert ook de Bosnjakken in de Sandžak. Alleen een crisis in deze gebieden zou de situatie in de Sandžak kunnen destabiliseren.

De politici die opkwamen en opkamen voor de rechten van de Bosnjakken in de Sandžak zijn op een of andere manier in mindere of meerdere mate geïntegreerd in het politieke bestel van de Republiek Servië en hebben, zoals we zagen, eieren voor hun geld gekozen. Overigens blijft er voor hen nog heel wat te doen en zouden ze best wat meer aandacht besteden aan andere dan de traditionele etnische en religieuze kwesties. De Sandžak is een arme regio gebleven, die eigenlijk niet op eigen krachten kan bestaan. Het is een overwegend agrarisch gebied met enkel wat textielindustrie. Lokale politici smeken om buitenlandse investeringen. Dat de belangstelling van een Bosnische sokkenfabriek voor de overname van een Sandžakse textielfabriek onlangs bij politici en bevolking al grote verwachtingen creëerde, mag tekenend heten voor de mate van moedeloosheid. Het wantrouwen tussen de Servische bevolking enerzijds en de Bosnjakken anderzijds is blijven bestaan: zoals in Bosnië-Herzegovina en Kosovo leven de gemeenschappen naast elkaar. In Novo Pazar maken naar verluidt de Serven bij de pantoffelparade gebruik van één trottoir in de hoofdstraat en de Bosnjakken van het andere trottoir. Het optreden van Zukorlić heeft de spanningen tussen Bosnjakken en Serven in de Sandžak aanzienlijk toenemen en er is sprake van sporadisch geweld.

Zoals ook elders op de Balkan lijkt toetreding tot de Europese Unie zowat de enige manier om de toestand te normaliseren. Toetreding biedt immers garanties voor de erkenning

van de bestaande grenzen en voor de erkenning van de rechten van etnische en religieuze minderheden. De Europese Unie kan ook de economische ontwikkeling stimuleren en op die manier de levensstandaard verhogen, wat in de regel een matigend effect heeft op etnische spanningen. De Europese Unie hecht ook veel belang aan locale autonomie. Kortom, de Europese Unie kan in de Sandžak heel wat Bosnjakse problemen helpen oplossen, aangenomen dat ze eerst een oplossing vindt voor haar eigen problemen.

<Kader 1>

In de Sandžak, een gebied van 7.100 km², leven volgens de laatste volkstelling van 2001 400.000 mensen, van wie 259.000 in het noordelijke, Servische deel en 176.000 in het zuidelijke, Montenegrijnse deel. De Moslims maken net iets minder dan 60 percent van de bevolking uit in het Servische deel van de Sandžak en bijna 43 percent in het Montenegrijnse deel; de overgrote meerderheid van de rest van de bevolking is Servisch, maar er leven, vooral in het Montenegrijnse deel, ook heel wat Albanezen.

Belangrijkste geraadpleegde literatuur

Lukan, W., Lj. Trgovčević & D. Vukčević. 'Serbien und Montenegro.' *Österreichische Osthefte* 47. Wien: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Instituut, 2005

Luthard, C. *Géopolitique de la Serbie-Monténégro*. Paris: Editions Complexe, 1998.

Zalewski, K. M. *Naród, religia, rasa. Muzułmańskie ideologie i ruchy narodowe pogranicza w Południowo-Wschodniej Europie*. Warszawa: TRIO, 2010.